

Józef Wiesław Rosłon

"Die Gattung des Habakukkommentars von Qumran (1 QpHab). Eine Studie zum frühen jüdischen Midrasch", Heinz Feltes, Würzburg 1986 : [recenzja]

Collectanea Theologica 58/4, 177-180

1988

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

chrześcijańsko-żydowskiego. Uderza zdanie, którym zakończył rozdział *Dlaczego Mesjasz Jezus musiał być Żydem?* Píše: „Chrześcijanin może skierować do Żydów pytanie: Czy Izrael kiedyś wyda na świat kogoś lepszego niż Jezus z Nazaretu?”

o. Józef Wiesław Roston OFMConv., Warszawa

Heinz FELTES, *Die Gattung des Habakukkommentars von Qumran (1 QpHab). Eine Studie zum frühen jüdischen Midrasch*, Würzburg 1986, Echter Verlag, s. 355 (*Forschung zur Bibel*, t. 58).

Dysertacja pisana pod kierunkiem prof. dra Lothara Rupperta, została przyjęta w lecie 1984 r. na Uniwersytecie (Ruhr-Universität) w Bochum i z pewnymi formalnymi tylko zmianami wydrukowana w serii naukowej *Forschung zur Bibel*, wydawanej przez Rudolfa Schnackenburga i Josefa Schreinerera w ramach Echter Verlag i Katholisches Bibelwerk. Autor, jak wynika z przedmowy, był asystentem w Osnabrück u prof. dra A. Schmitta, w Uniwersytecie Alberta-Ludwika we Fryburgu Badeńskim oraz uczęszczał na seminaria judaistyczne u prof. dra K. H. Rengstorfa w Monasterze. Można zatem powiedzieć, że wyszedł z dobrej szkoły. Praca jego też jest znaczącym wkładem monograficznym do wczesnej literatury pozabiblijnej qumrańskiej. Podział dzieła jest możliwie najprostszy, bo na wstęp, główną część i wynik (*Schluss*). Na początku krótka przedmowa, spis treści i wykaz skrótów. Na końcu wykaz literatury podzielony na: 1. *Materiały pomocnicze*; 2. *Źródłowe teksty pozaqumrańskie*; 3. *Wydania tekstu do 1QpHab i innych (qumrańskich) pism*; 4. *Dzieła natury ogólnej, komentarze, zbiory artykułów*; 5. *Czasopisma, księgi okolicznościowe, wydania zbiorowe, artykuły*; 6. *Monografie*. Wykaz obejmuje s. 333—355, w większości pozycje z lat 60-tych i końca 70-tych, ale trafiają się i z początkiem 80-tych. W tekście pracy nie wyróżnia się rozdziałów inaczej jak systemem numerycznym. Orientację w wynikach daje zawsze przed przejściem do następnej głównej cyfry, a zatem i następnego tematu (rozdziału) *Zusammenfassung* — zestawienie wyników, streszczenie.

Celem dysertacji jest przedstawienie od dawna trwającej obszernej dyskusji i pokuszenie się o monograficzne rozstrzygnięcie zagadnienia, do jakiego rodzaju literackiego i do jakiego gatunku, czyli typu tekstu należy tzw. *Peszer Habakuk* z 1 groty w Qumran (1QpHab), a przy tym i inne pisma z Qumran określane jako *peszarim*. W tym celu najpierw kieruje swoją uwagę na strukturę literacką jako najważniejsze kryterium przyporządkowania do rodzaju literackiego *peszarim* będących utworami o różnej treści. Podstawową strukturę stanowi w 1QpHab i innych qumrańskich *peszerach* cytaty biblijny i jego wykład. Jest to pismo typu komentarza. Badanie struktury musi iść przed samą treścią, bo ona daje te ramy, w które ujęta jest konkretna treść jakiegos „gatunku” literackiego. Następnym krokiem to obejmujące zarówno elementy strukturalne, jak i treściowe, przesłanki i metody wykładu. Przez pierwsze rozumie się przesłanki teologiczne autorów *peszeru*, przez drugie — ich konkretne sposoby działania. To są motory kierujące komentatorem, które trzeba najpierw poznać metodycznie, by zrozumieć treść jego komentarza. Zwłaszcza chodzi o pojęcie „aktualizacji” i stosowanie zasad eschatologiczno-hermeneutycznych do tekstu biblijnego. Dopiero w ostatnim rozdziale autor wykazać się będzie starał, jak bardzo współzależny jest struktura i treść przy określeniu gatunku omawianego komentarza do Habakuka. Dokonując we wstępie przeglądu dotychczasowych badań, autor stwierdza istnienie wielu wydań naukowych tekstu, dwóch całościowych opracowań (K. Elliger z 1953 r. i J. G. Harris z 1966 r.) oraz mnóstwa częściowych badań. Autorzy całościowych opracowań są zgodni co do tego, że w komentarzu zastosowana została podwójna zasada hermeneutyczna: 1. Prze-

powiadanie prorockie miał na uwadze koniec dziejów, a 2. teraźniejszość stanowi już czasy ostateczne i dlatego należy 1QpHab zaliczyć do tradycji eschatologicznej i apokaliptycznej. Ponadto komentator z Qumran zdaje się powoływać na jakieś specjalne objawienie lub być pod jego wpływem, jak Nauczyciel Sprawiedliwości. Co się zaś dotyczy pojedynczych zagadnień, da się wyróżnić pięć głównych grup, mianowicie: 1) chociaż określa się powszechnie 1QpHab jako *peszer*, nie ma zgody, czy zaliczyć go do żydowskich midrasz, czy też stanowi budujący komentarz zbliżony do Księgi Daniela lub nawet z nią spokrewniony; 2) dokładne określenie rodzajowo-literackie lub literackohistoryczne utrudnia to, że technika wyjaśniania Biblii w *peszer Hab.* bywa przez poszczególnych badaczy różnie ujmowana i określana. Powstaje pytanie, czy przypisywać ją, jak częściowo w Dan, szczególniemu objawieniu, czy kieruje się ona zasadami rabinistyczno-hermeneutyczno-egzegetycznymi jak w klasycznych midraszach. 3) Istotne dla komentarza jest orędzie eschatologiczno-apokaliptyczne, natomiast przepowiadanie proroka Habakuka jest wykładane aktualizująco odnośnie gminy w Qumran. 4) Wielkimi wrogimi sobie protagonistami komentarza są Nauczyciel Sprawiedliwości i Występny Kapłan. Obaj nie zostali dokładnie zidentyfikowani ani umieszczeni w ściśle określonym czasie. Kryteria wewnętrzne przemawiają za pierwszym wiekiem przed Chr. 5) Tekstowo odbiega 1QpHab znacznie od masory. Wykazuje uderzająco licznie stosowaną pisownię pełną, mniej licznie spotyka się niepełną. Szczególnie godne uwagi, że inaczej brzmiące lekcje w 1QpHab odpowiadają zastosowaniu zasad rabinistyczno-hermeneutyczno-egzegetycznych. Tekst wykazuje wpływy dialektalne hebrajskie jak też ortografię i fonetykę aramejską. Ponadto lemma nie zawsze zgadza się językowo i ortograficznie z komentarzem.

W głównej części rozpoczął autor od ukazania, jakimi metodami badano i komentowano Biblię już w księgach samego Starego Testamentu, we wczesnym i klasycznym judaizmie oraz w Nowym Testamencie. To wszystko pokazane na konkretnych przykładach, z omówieniem reguł postępowania. Począwszy od etymologii osób i miejsc w Rzd. rozszerzeń i uzupełnień w innych księgach Pięcioksięgu, poprzez polemikę proroków ze starymi przepisami kultowymi (zwł. Amos, Izajasz), księgi historyczne są pełne części o charakterze midraszu. Najobszerniejszym i najstarszym zinterpretowaniem na nowo izraelskiego prawa jest księga Pwt. Nowe objawienie przeplata się z poprzednimi. Egzegeza Biblii w ścisłym sensie zaczyna się w czasach po wygnaniu i wiąże się z Ezdraszem i Nehemiaszem, a spisana tworzy m.in. kompleks zwany midraszem, w którym treściowo wyróżnia się *halacha* i *haggada*, a strukturalnie: egzegetyczny, homiletyczny, opowiadający i *peszer*. Z kolei *halacha* nie jest terminologicznie jednoznaczna, bo może oznaczać rozstrzygnięcie religijno-prawne oparte o prawo niepisane, czyli tzw. ustną Torę, rozporządzenie prawne, które nie jest wyprowadzone z egzegezy Pisma („*halacha*” w przeciwieństwie do „midrasz *halacha*”), opinię przyjętą lub autoryzowaną, wreszcie jako określenie żydowskiej tradycji prawnoreligijnej, w odróżnieniu od *haggady* jako wykładu Pisma nie zajmującego się Prawem. Otrzymuje się *halachy* poprzez specjalną technikę wykładu, ujętą w 7 *middot* (reguł) *Hillela* wzgl. 13 *middot* R. Izmaela czy wreszcie w 32(33) reguły R. Eliezera. Charakterystyczną cechą midraszów jest aktualizacja. Spotyka się ona już w formach przedklasycznych, jak w *Haggadzie Paschalnej*. Przez tę cechę 1QpHab zbliża się do midraszu. Midrasz stoi bardzo blisko targumu, który jest dla niego jednym ze źródeł rozwojowych, a różni się od targumu mniej intensywnym objaśnieniem tekstu, jest luźniej związany z tekstem. Nie da się wykazać bezpośredniej zależności techniki egzegetycznej Nowego Testamentu od Qumran. Raczej można wskazać na wspólne dziedzictwo judaizmu palestyńskiego i hellenistycznego, w którym uczestniczą techniki egzegetyczne qumrańskie.

Następne zagadnienie dotyczy obowiązku zajmowania się badaniem Biblii w Qumran w oparciu o pojęcie „objawienia” w starożytnych sektach żydo-

wskich i w Qumran. Okazuje się, że wciąż nie ma osobnego terminu na określenie „objawienia” jako takiego. Nie jest ono przesłanką do poprawnego rozumienia Biblii, lecz sam proces objawienia Bożego rozumieją komentatorzy żydowski w ogóle, jak i w Qumran, jako poprawne zastosowanie wypracowanej techniki badania Pisma. Osiągnięte wyniki ich egzegezy można określić jako „objawienia”. Prowadzą one do właściwego zrozumienia dziejów i „przygotowania drogi dla Boga”. Zatem nie jest wymagane specjalne objawienie uprzednie. Z kolei omawia autor wyniki dotychczasowych badań nad metodami egzegezy biblijnej stosowanymi.

W wyniku dochodzi do następujących stwierdzeń: Dadzą się wyróżnić w Qumran trzy sposoby wykładu Pisma, mianowicie tzw. wykład *peszat*, czyli „zwyczajny”, „prosty”, przy którym komentator trzyma się wyrazowego sensu słów tekstu możliwie dokładnie. Sam jednak termin *peszat* jako taki nie pojawia się w pismach z Qumran; wykład alegoryczny — z odniesieniem znaczenia wyrazu do czegoś innego współczesnego bądź do wydarzenia, bądź osoby; trzeci to *peszer* — najbardziej przebadany i opracowywany typ interpretacji Pisma. Określa się tym terminem zarówno objaśnienia do proroków w formie ciągłych pism (tzw. *pesher continu*), jak i — tylko w pismach qumrańskich — pojedyncze objaśnienia (*pesher discontinu*), tzw. *peszer* tematyczny. W pierwszym wypadku cytuje się jakiś odcinek księgi, podzielone na odcinki, i każde lemma ma po sobie interpretację wprowadzoną przez zmienną formułę *peszerową*. Pewne formuły służą do wprowadzania lemma po raz pierwszy, inne po raz drugi. Przy *peszer* tematycznym natomiast wiersze zebrane z różnych części Biblii są zestawione i objaśnienie wprowadzone przez formułę *peszerową* traktuje wspólnie o jednym temacie teologicznym. Treścią *peszeru* jest takie objaśnienie pisma prorockiego, żeby mogło wyjaśnić i rozświetlić losy i przyszłość gminy qumrańskiej. Temu służą pewne przesłanki i metody. Przesłankami jest zasada eschatologiczno-hermeneutyczna, że orędzie prorockie odnosi się na już na stałe czasy ostateczne, oraz ograniczenie pola semantycznego terminu „raz” do eschatologiczno-dziejowycoch decyzji Boga odczytywanych jako zagadkowe prorockie sny. Metody stosowane są trzy: aktualizacja, będąca *kat'exochen* znakiem rozpoznawczym midraszu, zastosowanie rabinistyczno-hermeneutycznych zasad, które jednak jest w tym wypadku bardzo dyskretne, oraz atomizacja, czyli objaśnianie części tekstu bez uwagi na kontekst czy związek z innymi w aktualizowaniu. Wszystkie te metody charakteryzują midrasz. Można by mówić o reinterpretacji tekstu biblijnego w sensie jednak tylko obiektywnym, bo w subiektywnym komentatorzy byli przekonani, że przekazują oryginalne orędzie proroków w jego pierwotnym i jedynym znaczeniu. Pojęcie midrasz w pismach z Qumran nie ma jeszcze sensu samodzielnego gatunku literackiego, lecz raczej spełnia, jako przyjęty rzeczownik, funkcję tytułu.

W dalszym punkcie porównuje autor *peszer* do Habakuka z innymi rodzajami komentarzy jak *Pistis Sophia* gnostycki, egipska Kronika Demotycka, z qumrańskich zaś z Pismem Damasceńskim (CD), z rozszerzeniami tekstu biblijnego o charakterze midraszu w IQS, następnie z targumem do Hab, z piśmiennictwem żydowsko-apokaliptycznym, a zwłaszcza z księgą Daniela (sny i wizje: rozdz. 2.8.9.5), gdzie pojawia się także termin *peszer* i formuły wprowadzające wykład. U Dan, jak i w IQpHab wykorzystuje się niewokalizowany tekst hebrajski, wzgl. aramejski, by przez inne odczytanie uzyskać komentarz, nowe „objawienie” treści. Mimo pokrewieństwa i podobieństw są różnice. Dn jest dziełem historycznoteologicznym, *peszer* Hab komentarzem biblijnym z gatunku już charakterystycznego o dużej niezależności od tekstu, w służbie apokaliptyczno-eschatologicznego poglądu na dzieje. W Dn większy nacisk położono na „objawienie” dawane przez anioła-tłumacza, który już nie zjawia się w komentarzu typu *peszer*, gdzie wyniki techniki egzegetycznej utożsamia się z „objawieniem” tajemnicy Bożej. Jako przykłady klasycznego ciągłego midraszu podaje autor jeszcze *Beresit Ra-*

bba i *Petirah-Midrash*, z którymi ma *peszer* IIab pewne wspólne podstawowe struktury, jak zastosowanie rabinistyczno-hermeneutycznych zasad i aktualizacja, ale brak mu odwoływania się do autorytetu nauczycieli, powoływania się na różne odległe cytaty biblijne. Z kolei w nich brak radykalnej eschatologii, czyli apokaliptyki jako kierunku duchowo-religijnego przejawiającego się w ramach aktualizacji.

W zakończeniu (ss. 309—330) odpowiada autor po kolei na zagadnienie wzajemnego stosunku struktury i treści jako faktorów przy określaniu rodzaju literackiego. Dyskutuje głównie z C. Brookem, które faktory dla *peszarim* są pierwszorzędne, które drugorzędne, odpowiada innym omawianym uprzednio autorom na ich tezy, wykazując ze swego punktu widzenia strony dodatnie i ujemne. A jeśli chodzi o końcowe wyniki samej dysertacji, to wyglądają w krótkości następująco: 1) IQpHab i inne *peszarim*, czyli komentarze do ksiąg prorockich z Qumran stanowią wczesnożydowski midrasz. 2) Nie jest to jeszcze midrasz klasyczny, bo nie podaje aktualizacji typu eschatologiczno-mesjańskiego, ani nie stosuje klasycznych żydowskich reguł egzegetycznych (odwoływanie się do autorytetu mistrza, popieranie innymi cytatami biblijnymi, wskazywanie wyraźnie na stosowane metody). 3) Niemniej z późniejszymi klasycznymi midraszami ma wspólne cechy, jak wzięcie od tekstu Pisma, objaśnienie Pisma jako treść, aktualizację orędzia biblijnego, haggade jako wynik, egzegetyczne opracowanie i atomizację tekstu, komentowanie wiersza po wierszu jako strukturę. 4) Różni się zaś od późniejszego klasycznego midraszu przez stosowanie jeszcze przedklasycznych zasad żydowskich w egzegezie, jak też przez aktualizację jeszcze ukierunkowaną eschatologicznie i apokaliptycznie. 5) Można zatem powiedzieć, że jest to hagiadyczno-egzegetyczny midrasz łączący egzegezę żydowską przedklasyczną z apokaliptycznie nastawioną aktualizacją. Innymi słowami mówiąc za autorem: specyfikę IQpHab stanowi kombinacja przedklasycznych technik midraszowych z apokaliptyczną aktualizacją wykładu proroków.

Autor na końcu zwraca uwagę, że podgatunek ogólnego gatunku midrasz, określaną jako *peszarim*, do którego należy też IQpHab, można określić nazwą midrasz qumrański (*Qumran-Midrash*).

Heinz Felt es cytuje omawianych autorów w ich oryginalnych językach nie tylko w przypisach, ale i w tekście swej dysertacji. Teksty hebrajskie oczywiście daje bez punktacji, z rzadkimi wyjątkami, gdzie musi się przez nią wskazać na różnicę w czytaniu, a stąd inny sens wyrazu. Praca jest wybitnie specjalistyczna, ciekawa jednak i pouczająca przez dość szeroki zakres badań referowanych i wiele przykładów egzegezy żydowskiej. Cierpliwość jest nagrodzona.

o. Józef W. Roston OFMConv., Warszawa

Hubert FRANKEMÖLLE, 1. *Petrusbrief*, 2. *Petrusbrief*, *Judasbrief*, Würzburg 1987, Echter Verlag, s. 148 (*Die Neue Echter Bibel: Kommentar zum Neuen Testament mit der Einheitsübersetzung*, t. 18/20)

Jak w serii komentarzy do Starego Testamentu, tak i do Nowego *Neue Echter Bibel* przyjmuje tekst niemieckiego przekładu uzgodnionego, tzw. *Einheitsübersetzung*, czyli uzyskanego przez współpracę ekumeniczną teologów języka niemieckiego. Przekład ten stosuje się już od paru lat w nauczaniu religii, został wprowadzony do czytań liturgicznych i do modlitwy godzin, zatem jest powszechnie przyjmowany i można się do niego odwoływać i na nim w dyskusjach opierać. Stąd też komentarze serii *Echter Bibel* w tym nowym wydaniu stają się bardzo pomocne w pracy katechetycznej, duszpasterskiej i biblijno-pastoralnej.

Autor niniejszego komentarza do obu Listów św. Piotra i do Listu św. Judy jest profesorem Nowego Testamentu na uniwersytecie w Paderborn. W latach 1972—1979 pracował na uniwersytecie w Monasterze. Jest specja-